

Jogforrások a kisebbségi-kulturális jogok kezelésére

A demokratikus deficitnek (deficiteknek) van egy közkeletű értelmezése (Maastricht, 1991), amely az európai döntéseknek az európai választókhöz való közelítését és ismertségét jelenti. Van azonban egy történelmi értelmezése is, amelyik a társadalomban létező vagy keletkező érdekek demokratikus képviselőjét vagy helyesebben annak lehetetlenségét jelenti, hogy ezeket az érdekeket képviseljék, hogy érdekek artikulálódhassanak a demokratikus struktúrákban. Kérdésünk tehát az, hogy vannak ilyen legitim érdekek, amelyek akár történelmi dimenzióban sem tudnak képviselőhöz jutni? Azaz, hogy a demokratikus politikai társadalom elvileg hordozza az érdekek teljessége nem képviselőként strukturális lehetőségét? A válasz igenlő, hiszen, ne feledjük, a demokrácia legfejlettebb formájában is a többség uralmákként határozza meg magát, ennek megfelelően működik a demokratikus hatalom struktúrája. Mindig lesz tehát egy kisebbség, azaz keletkezik egy kisebbség, amely nem juthat érdekképviselőhöz a demokratikus berendezkedésben legitim módon. (Természetesen, feltételezzük, hogy nincsenek a demokratikus berendezkedéssel ellentétes érdekek.) Nos éppen az a deficitnek egy régebbi értelme, amelyre már John Stuart Mill és Alexis Tocqueville is figyelmeztettek, nyomukban pedig a jeles olasz jogfilozófus, Norberto Bobbio. Ebben a helyzetben vannak mindig a csoportok – és csoportok mindig keletkeznek a modern és posztmodern társadalomban, amennyiben sajátos érdekeik artikulációjára képesek. A demokratikus társadalmakban persze megvannak az érdekek közvetlen képviselői formái, és pedig a pártok, amelyek a választási ciklusok között a törvényalkotásba viszik be ezeket, amelyek persze nemcsak a köz egészének hoznak törvényeket, jogszabályokat, hanem törvényeskedőket is – hogy ezzel még inkább kifejezzék partikularizmusukat, a közvetlen pártérdekeket.

A posztmodern korszak fejleménye volt az a jelenség is, melynek értelmében egyre több csoport definiálja magát a társadalomban, és kér érdekképviseletet az emberi jogok alapján. Az alkotmányjogok azonban arra is figyelmeztetnek, hogy csoportként, közösségként önmagukat definiáló entitások képviselik ugyan a pluralizmust, a pluralitás elvét a társadalomban, de ennek vannak elvi és gyakorlati határai. Az elvi határok abból fakadnak, hogy az emberi jogok ama történeti formájukban kisszámú tényezőhöz (tulajdon, szabadság) kapcsolják a megjeleníthető érdekeket. Az érdekképviseletben kifejezésre jutó gyakorlati korlátozó elv pedig magából az állami költségvetésből fakad, amelynek alanyai az egyes adózó polgárok, s amely a korlátozószó racionális elvét képviseli.

Emellett – amint Adam Przeworsky is figyelmeztet erre demokrácia és piac összefüggéseiről szóló munkáiban – a piac végső soron mindig megjeleníti az egyént gazdasági aktorként, megjeleníti esetleg elfedett elemi érdekeit, megmutatván neki, hogy ez a kvalitása fontosabb, mint az, hogy egy közösség tagja.

De ez a helyzet a törvényeknek egy alapvető típusával, éppenséggel az állampolgárt, annak jogait és kötelességeit megnyilvánító ún. sarkalatos törvények esetében, amelyek elemi fokon, alapvető szinten kérik le az állampolgári akarat megfogalmazását, kifejezését és megnyilvánítását.

Soha nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy ugyan általában véve beszélünk demokráciáról, azonban ez is mindig történelmi feltételek között létezik, nemzeti keretek között. Ebben az összefüggésben a poszt-szocialista országok sajátos helyzetet képviselnek. Itt nemcsak a demokratikus hagyományok evidens hiányára gondolok, amelyet oly efemer módon próbált meg képviselni az „ún. szocialista demokrácia”, hanem arra is, hogy mennyire lemaradtak ezek a társadalmak a civil szervezetek létrehozásában és fenntartásában, amelyek – távol gazdaságtól és politikától – alapvetően a demokratikus jogalanyok, mint a jogrend fenntartójának és hasznélvezőjének az érdekeit artikulálják és szervezik. A civil szervezetek, szerveződések és csoportosulások azért oly fontosak, mert a választási ciklusok között ők lehetnek a közvetlen demokrácia fenntartói, az attitűdök, magatartások, a demokratikus ethosz kimunkálói. Ugyanakkor meg is mutatják az állampolgárok számára, hogy miben egyenlők és miben nem egyenlők újabban. (Ezzel kapcsolatban el kell mondanom, hogy a romániai tapasztalat – ahol is valamilyen „eredeti demokráciát” akarnak bevezetni – azt mutatja, hogy a civil szerveződések nagy része megbukott az anyagi feltételek megteremtésének és felhasználásának Szkülle- és Kharübdiszén. Ez alól csak a közvetlenül emberjogi irányultságú szervezetek voltak a kivétel.)

A már idézett Norberto Bobbio figyelmeztetett arra, hogy a mai európai demokráciák az emberi jogok alapján létrejött európai liberalizmus örökösei,

ami azt jelenti, hogy az állampolgári (egyéni) jogok alapján szerveződnek és ellenállnak a közjogi-csoportjogok alapján való szerveződésnek. Azaz – amint olyan szerzők mint pl. Ernst Nolte figyelmeztetnek, ha az európai demokráciák a multikulturális irányt választják, a csoportjogok, a kollektívumok érdekei irányába mozdulnak el. Erről persze ő azt tartja, hogy az európai demokráciák végét is jelenti. Mégis azt kell mondanunk, hogy amennyiben a 2006-os a nemzetekkel kapcsolatos Európa Tanács – Parlamenti Közgyűlési *Ajánlás a kisebbségek kultúrájának a támogatására* szólít fel, megteremtődnek azok a lehetőségek, amelyek a nagyobb intézmények létrehozását célozzák. Az egyetemeket a kultúrát leginkább rendszerező és kibocsátó intézményeknek tartják, ezért lassan egy olyan deziderátum, mint amilyen a kolozsvári magyar nyelvű egyetem kérdése, lassan ez is beleférhetne a demokratikus diskurzusból, amelyben sem Romániában, sem Európában eddig meg nem jelenhetett.

Ezt a demokratikus hiányt – J. S. Mill sugalmazása volt ez – alkalmassint olyan pártsemleges intézményekkel és rendszerekkel lehetne kitölteni, amelyek kívül esnek a hatalmi szférán. Ezek persze leginkább a kulturális intézmények lehetnének, akkoriban azonban nem nagyon voltak adottak a teoretikus feltételei annak, hogy miként lehet az egész kultúrát depolitizálni, kivonni a hatalmi diskurzusból.

„Ama kifogások, melyeket az állami oktatás ellen – ésszerűen – fel lehet hozni, az oktatás állami kikényszerítésére nem, csak közvetlen állami irányítására alkalmazhatók, ami teljesen más dolog. Éppannyira helytelenítem, mint bárki más, hogy a nép oktatásának egésze vagy valamely része az állam kezében legyen. Mindabból, amit a jellem egyediségének a véleménykülönbségnek és az életvitelkülönbségének fontosságáról mondtunk, óhatatlanul következik az oktatás sokféleségének fontossága is. Az általános állami oktatás az emberek egyformává alakításának eszköze, s minthogy a mintát, amelybe bepréselik őket, a kormányzat uralkodó hatalmának tetszése formálja – akár egyetlen fejedelem, akár egy nemzedék többsége testesíti meg ezt –, a minta, hatásosságának és sikerességének arányában, zsarnokságba hajtja a lelket, majd a dolog természetes tendenciája folytán a testet is. Államilag létrehozott és ellenőrzött oktatás – ha egyáltalán létezik – csak sok más, egymással versengő kísérlet egyikeként létezhet, hogy példát adjon egy bizonyos színvonalra, s a többi ennek elérésére ösztönözze. A kormányzat csak akkor veheti magára az iskolák és az egyetemek ügyét – két rossz közül a kisebbet választva –, ha a társadalom általában olyan elmaradott, hogy nem tudja vagy nem akarna magának megfelelő oktatási intézményeket biztosítani, ha az állam nem hozná azokat létre – ahogy részvénytársaságokat is alapíthat, ha az országban nem létezik olyan magánvállalkozás, amely alkalmas lenne az ipar megteremtésére. Általában azonban, ha az országban kellő számú

olyan személy van, aki alkalmas rá, hogy állami felügyelet alatt oktasson, akkor ugyanezek az emberek arra is képesek és hajlandók lennének, hogy éppolyan jól oktassanak önkéntes alapon, ha biztosított a díjazásuk, amire a tankötelezettséget előíró törvény azzal az általános támogatással együtt, melyet azok kapnának, akik az oktatás költségeit nem tudják fedezni, módot adna.”¹

John Stuart Mill eme ritkábban idézett elképzelései a klasszikus liberalizmus egyik igen megszívlelendő elvét fogalmazzák meg, nevezetesen azt, hogy egyenesen kívánatos az oktatási intézmények sokfélesége egy társadalomban. A kormányzatnak minimális aktornak kell lennie, és inkább felügyelői meg összerendezői feladatai vannak, minthogy az egész áttekintésére ő képes. Természetesen kérdéses az, hogy ezek a klasszikus elképzelések milyen érvennyel terjeszthetők ki az etnikai viszonylatokra is?

A skót filozófus nagyon is pontosan előképezte a posztmodern Európa multikulturalizmusának problémarendszerét. Mielőtt azonban megjelenítenénk ezt a problémát, le kell szögeznünk azt, hogy az egyénre hivatkozni korántsem csak doktriner liberalizmus. Gazdasági szempontból az egyén mindig egy adófizető állampolgárt jelent. És az állami gazdaság szempontjából mindig ebben kell gondolkozni, minden egyéb – csoport – entitás megjelenítése: másodlagos, költségvetési kérdés, szorzók kérdése, gond. Másodsorban, minden államigazgatás elemi érdeke, hogy mindig csökkentse az entitások számát, ez elemi reflexe. Másrészt, a demokrácia egyéneket csak a végső absztrakcióban jelent, a működő demokrácia csoportok működésében, csoportok megjelenésében áll. Az európai demokráciák egyik legjelentősebb elméletírója, Norberto Bobbio figyelmeztet arra, hogy a demokrácia elsődleges értelme az anonim választók valósága, mely anonimátusból a választó csak a választás aktusában lép ki, a másodlagos értelme viszont az, hogy ez is egy nagy közösség, amely kis közösségekből áll. És ez valóságosabb mindennapi realitás, szemben az absztrakt anonimátussal. Az egyesületi jog tulajdonképpen a demokrácia alapjaiban hoz létre hatalmi képződményeket, amelyekhez a maga során a demokratikus közhatalomnak viszonyulnia kell – mindez tehát úgy értelmezi a demokráciát, mint egy nagy társulást, a társulások társulását. A demokráciának ezt az eredeti értelmét igen korán felismerték Európában (Cattaneo, Mastellone, Pierre Leroux), a *színét* azonban nem. Az olasz filozófus ebben látja a modern demokrácia politikai értelmét és fejlődési lehetőségeit: „...a társulások sokasága és változatossága – amelyekkel csak egy liberális államberendezkedés ért egyet és hagyja azokat prosperálni –, egyfelől a demokratikus szellemi kultúra, a demokrácia túléléséhez és fejlődéséhez nélkülözhetetlenül szükséges állampolgári nevelés

feltételrendszerét, másfelől a demokratikus kormányzat legitimitási alapját jelentik. (!) Más szavakkal, a civil társadalmat jelentik, amely a demokratikus politikai rendszer alapjainál áll, és alulról táplálja azt, helyet biztosítván mindannak, amit manapság pluralista vagy poliarchikus társadalomnak nevezünk, és amelyben a valóságos demokrácia majd megszületik.”²

Ezeknek a társulásoknak (amelyekbe azért nehezen férnek bele a történelmi közösségek, valljuk be) természetesen érdekeik vannak, érdekeik születnek, és természetesen ellentétes érdekeik is szülehetnek. Ezeknek a megjelenítése, vagy az ezekről való diskurzus sajátos társadalmi intézményeket igényel, nem elégséges ehhez a politikai egyeztetés és konszenzus az alkotmányos és törvényes alapokon. Ugyanis a társadalomban mentalitások vannak, és egy uralkodó mentalitás van, amelynek hatálya könyörtelen. Ilyen például az etnikai többség mentalitása, amelynek a megváltoztatása generációs periódusokban valósulhat csak meg. Nincs olyan politikai döntés, amely megkerülhetné ezt a szinte *természeti erőt*.

Akármilyen oktatási vagy kulturális kérdés³, a jogi szabályozók felől, végül is a kollektív jogoknak, a csoportjogoknak a problémarendszerébe (definíciójába, levezethetőségébe) ütközik.⁴ Ezért ezek a kérdések soha nem lokális kérdések.

Ha a kisebbségi felvetést a sajátosan természetjogi dimenzióban gondoljuk végig, akkor a következő megfontolásokkal találkozunk: ha van természettől valóság, velünkszületettség vagy beleszületettség, az mégiscsak az, hogy éppen úgy, ahogy embernek születünk – bár szerintem emberek inkább leszünk, és lehet, hogy nem mindenki lesz az – éppen úgy egy közösség tagjának is születünk, családi, nyelvi, etnikai közösség anonim tagjának, ha akarjuk, ha nem. (A farkas sem képzelhető el a család és a falka nélkül.) Az emberi jogok individuális felfogása a liberális szabadságelmélet egyik lehetséges absztrakciós felfogása. A demokratikus politikai individualitás persze kizárja a másik minőséget, mert technikailag erre az individualításra épül. Egy közösségbe születni diszpozicionális kérdés, mert akaratum csak követi ezt az adottságunkat, de akaratum később mégiscsak valamilyen választási aktusban nyilvánít meg bennünket egy lehetséges közösséggel kapcsolatban. Hogy akarok-e vagy nem egy közösség tagja lenni, az nagyon sok mindent jelent: lelkiismereti és akarati kérdés, de cselekvési-tevékenységi kérdés is, és végül egy bizonytalan jogi-politikai identitás vállalásának a kérdése, már

² Norberto Bobbio: *Due secoli di democrazia europea*. Università di Perugia, 1986/87. 10.

³ A romániai magyarok kulturális valóságát leíró hosszabb tanulmányom: Egyed Péter: *A romániai magyar nemzetiség kulturális jelene*. In: *A jelenlétről*. Komp-Press, Kolozsvár, 1997. 201–253.

⁴ A kérdéskört illető hosszabb tanulmányom: Egyed Péter: *Emberi jogok és kisebbségi jogok*. In: *Szabadság és szubjektivitás*. Komp-Press, Kolozsvár, 23, 209.

ami szeretett kelet-európai régiókat illeti. Azt is akarhatjuk, hogy ne legyünk egy adott etnikai-nemzeti kisebbség tagja, ami nem feltétlenül jelenti azt, hogy egy másik közösséget – az asszimilációt választjuk. Egy közösség tagjaként a minimális szimbolikus szférában is definiálhatom magam, de a közösséghez tartozást végül is valóban az határozza meg, hogy gyakorlatilag benne vagyunk, a vallásgyakorlás és egyházközségi tagság mintájára, illetve annak valamilyen fokozati erejével. Azt kell mondanunk, hogy a lelkiismereti választás ezt a köteleket valóban a valláshoz közelíti, s ez akkor is így van, ha a választás nem az öntudatos egyén aktusa, hanem talán nála még jobban meg is valósítja a hagyomány, illetve a hagyományba-születettség. (És ezek miatt soha nem mosolyoghatjuk meg azokat a kisközösségeket, amelyek etnikai-nemzeti hovatartozásukat – különösen ha távol vannak reális közösségeiktől – vallásként élik meg, ennek külső jelrendszerét egyáltalán nem szabad sámánista hókuszpókusként megítélni.)

Ebben az összefüggésben az etnikai és a nemzeti(ségi) hovatartozás természetes és velünk született, de a kisebbségi nem feltétlenül az: kisebbséginek lenni nem feltétlenül természetellenes, de nem is feltétlenül természetes dolog, és itt van a probléma veleje. Makkai püspökünk annak idején a híres vitában azt az álláspontot képviselte, hogy a kisebbségi lét inkompatibilis az emberi méltósággal, László Dezső pedig a vele ellentétes állásponton azt, hogy a kisebbségi lét az emberi méltóság próbája. Sajnos, a gyakorlati állapot e kettő között van, és a mindennapok szimbolikus agressziójának praktikus elvelisíthetőségi problémájává változik, pszichológiai kérdéssé. Nem hiszem, hogy a kisebbségi létnek lehetne valamilyen filozófiája, hiszen nincs állandósága, a híres vicc utal erre – és az előttünk járó két nemzedékkal meg is esett –, hogy négyezer is állampolgárságot változtattak, s lettek hol kisebbségiek, hol többségiek, holott ki sem mozdultak falujukból, csak az államhatárt tologatták a fejük felett. Ilyen értelemben állítom, hogy kisebbséginek lenni mégsem úgy természetes hovatartozás, mint ahogy egy etnikumhoz vagy nemzetiséghez tartozik az ember. (Skolasztikus formájú filozófiai kérdésnek tűnik, de mégiscsak megfontolandó, hogy amikor emberi jogi kérdésekről beszélünk, mennyire használjuk, vagy milyen arányban keverjük az antropológiai és az etikai emberfogalmat, s hogy miért tekintjük ehhez képest az etnikai vagy nemzeti hovatartozást módusznak vagy attribútumnak, másodlagos minőségnek.)

Nyelvi-etnikai hovatartozásukkal (akár negatív is) az emberek inkább szembe tudnak nézni, mint a kisebbségi státusból származó identitás- és szabadságproblémáikkal. Ennek is megvan a maga fenomenológiája, amelybe etikai és pszichológiai megfontolások mindenképpen belekerülnek. Egy nagyobb nyelvi-etnikai csoporthoz tartozni sokkal inkább velünk-születettség és természeti kérdés, és másfajta szabályozók működnek benne (kisebbségi veszélyeztetettség együttható és annak tudata), a kisebbséghez tartozni pedig sokkal inkább történelmi-politikai és folyamatos társadalmi következményekkel járó

kérdés, és azért is másfajta szabályozók definiálják. (Egyáltalán nem természetes kérdése az a kisebbségi családoknak, hogy milyen iskolába adjam a gyermekemet, van-e olyan iskola, hogyan fog érvényesülni az a gyerek és így tovább. Természetes az, ahogy a többségi szülő beadja a többség iskolájába a többség nyelvét beszélő gyermekét, és kész. Természetes, mert gyakorlati és egyszerű.)

Ha az államot vezető politikai-hatalmi elit nem érti meg, nem akarja elfogadni, hogy a lojális kisebbség önrendelkezési törekvései teljesen más tartalmúak, mint a nagy közösségek (népek, nemzetek) hasonló törekvései, akkor állandó konfliktust kreál állam és kisebbség(ek), többségi nemzet és nemzetiségek között. A kisebbség önrendelkezése ugyanis mindig restriktív, csak arra irányul, hogy az őt illető – elsősorban nyelvi-kulturális, vallási, önszerveződési kérdésekben maga dönthessen, az ezeknek a szükségleteinek a biztosításához szükséges anyagi, szervezési és információs feltételek biztosítását kéri, valamint azt a jogosítványt, hogy ezek felhasználásáról maga dönthessen. Ez az autonómia értelme és tartalma, nem azok a formák, amelyekről a politikai vita elsősorban folyik. Az autonómia mindannak a biztosítása, amivel egy kisebbségi közösség nem rendelkezik. Ez végül is nem hatalommegosztási kérdés – mivel a leadott jogosítványok nem terjednek ki az állami élet nagy összefüggéseire – pénzügy, külügy, hadügy, jogszolgáltatás – viszont az állampolgári lojalitás révén igencsak hatalmasabb lehetne az állam, legalábbis Bibó István így gondolta el a dolgot. A kisebbségi autonómia nem egyebet jelent, mint a személyes és intézményi szükségleteknek egy saját anyagi és információs erőforrásrendszeren belüli biztosítását, melyen belül a rendelkezési jog az övé. A szó modern értelmében demokratikus államnak ilyen értelemben egyenlőtlenül kell elosztania, ami nem mást jelent, mint hogy a kisebbségi közösségnek nem csak állampolgári jogon kell kapnia. Ha ezt diszkriminációnak nevezzük, akkor mindig vitába keveredünk az emberi jogok ortodox képviselőinek azon álláspontjával, mely szerint az emberi jogok szerves összefüggése az egyenlőség eszméjével kizár minden másodlagos megfontolást – azaz az egyenlőség egyenlőtlenség általi biztosítását. (Tekintélyes emberjogi szakértők azonban nem.⁵) Az államnak tehát folyamatosan és egyenlőtlenül kellene újraelosztania a kisebbség felé, hogy önmagát ne a

---

⁵ Így Peter van Dijk, a jeles hágai bíró a következőképpen fogalmazott: Mindannyian tudjuk, hogy a tárgykör nemzetközi jogszolgáltatásának és doktrínájának megfelelően, az egyenlőség elve nem vonatkozik csupán a formális, hanem a szubsztanciális egyenlőségre is. Ez nem csupán azt jelenti, hogy azok az egyenlő személyek, akik hasonló helyzetben vannak, egyenlő bánásmódban kell részesüljenek, hanem azt is, hogy amilyen mértékben az állapotuk és a helyzetük eltér, olyan mértékben kell egyenlő módon kezelni őket; egy ilyen egyenlőtlen bánásmód éppen egy olyan méltányos eredmény visszaállítását szolgálja, mely figyelembe veszi a helyzet- és állapotbeli különbségeket. *A különböző nemzeti kisebbségi törvénytervezetek értékelése a témakörre vonatkozó nemzetközi megfelelés szempontjából.* Magyar Kisebbség, III. évf., 1997. 1–2. (7–8) szám. 256.

többség oldalán és a többség-kisebbség konfliktusrendszeren belül definiálja, aminek a következménye az lenne, hogy stabilitást, nem pedig konfliktust teremt. Végeredményben a nyelvi-kulturális funkciók sem gyakorolhatók anyagi és erőforrások, kapcsolati és információs források nélkül. Az az érv, hogy a redistribúció során a közösséget törvényesen illeti meg egy bizonyos kvantum a közösséget alkotó adóalanyok adózó állampolgárainak adóiból, amilyen tetszetős, éppoly alkalmazhatatlan államigazgatási szempontból, hiszen az tradicionálisan egy költségvetési szerkezet szinte megváltoztathatatlan sémái és az állami prioritások szerint oszt el, és elsősorban az állampolgárok felé. Hogy a kisebbségi közösségek valóban beleszólhassanak a re-disztribúcióba, ehhez arra lenne szükség, hogy állami elismerést kapjon politikai szubjektivitásuk, illetve közjogi alanyiságuk. A kifejezés keményebb értelmében ezt jelenti a kisebbségi jogok problémája, azt jelenti, hogy az alkotmánynak nem egy szubjektuma van (a nép, vagy a különbözőképpen definiált többségi nemzet).⁶

A liberális demokráciák kultúrájában felnőtt nemzetközi jogászok zsigerileg irtóznak a kollektív jogok problematikájától. Ezzel egyáltalán nem akarom azt mondani, hogy adott helyzetekben és hiposztázációkban ne ismernék el azokat, és ne lennének képesek a kérdést kezelni. Ez teljesen érthető, ha tekintetbe vesszük a liberalizmus klasszikusainak a félelmét az egyéniséget veszélyeztető tényekről, ami e hagyomány középponti ténye.

A már idézett szerzőink közül Jack Donnelly azon az állásponton van, hogy minden emberi jog kollektív jog, amennyiben az egyéni jogokról beszélni *in abstracto* értelmetlenség. Azokat mindig a társadalomban gyakorolják. A kollektivitás itt tehát a társadalom, ennyiben azért Jack Donnelly megkerüli a közösségek sajátosságainak, a sajátosságaik által definiált

---

⁶ Így amikor a magyart, mint a legnagyobb romániai magyar nemzetiséget képviselői az alkotmány kollektív szubjektumaként akarták elfogadtatni, társnemzeti népcsoportként, még a legjobb román elemzők sem értették, hogy miről van szó – egyszerűen kinevették a dolgot, lehetetlen román nyelvi megmódolása alapján („co-popor”, „co-națiune”). Így aztán a különböző kisebbségi törvénytervezetek alkotói rendre visszatértek a bevett terminológiához (nemzeti-etnikai kisebbségek). Ezeknek a tervezeteknek a többsége, ideértve a nemzetközi szakértői véleményezéseket is, megtalálhatóak a Magyar Kisebbség, III. évf., 1997. 1–2. (7–8.) számában. Itt jegyezzük meg azt, hogy e tervezetek közül éppen a Romániai Magyar Demokrata Szövetségé találatott a legkönnyebbnek, éppen felemás álláspontja miatt. Amint a tervezetet véleményező Gabriel Andreescu, Valentin Stan és Renate Weber megfogalmazta: „A kisebbségekhez tartozó személyek jogai és szabadságjogai nem lehetnek egy időben közösségi belpolitikai és emberi (szabadság)jogok.” (180) Mások, mint J. E. Kuipers, azt hangsúlyozták, hogy ez a törvénytervezet túl politikus, programatikus és általános, nem a meglévő szabályozók tényéből indul ki. A helyes út az lett volna, ha a nemzetközi jogi szabályozók érvényesítésének keresnek jogi realitást a román törvénykezésben.

közösségeknek a problémáját. J. Herman Burgers azt javasolja, hogy a kollektív jogok kifejezést azon esetekre érvényesítsük, amelyekben egy kollektív entitás valóban a szóban forgó jog alanya lehet. A legismertebb eset az önrendelkezésé, amelynek az alanyai a népek. Burgers másik példája a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösségek ama joga, hogy csoportként ne lehessen elpusztítani őket, és amelyet a Genocídium elleni Konvenció véd. (Ismerjük el, hogy elég morbid példa.) Viszont a szerző nyomban hozzáteszi: semmi okát nem látja annak, hogy ilyesfajta kollektív jogokat ne lehetne emberi jogokként elismerni. Azonban restrikciónálni kell azt a lehetőséget, hogy a kollektivitásra vonatkozó jogi képzeteket a nagy kollektívumok tényéből, működéséből vonjuk el. „Végeredményben el kell ismernünk, mégis, hogy az emberi jogok eszméje dinamikus konceptus, amelyik tovább fejlődik. Az eszme középponti értelme az emberi lény méltó életéhez szükséges nélkülözhetetlen feltételekre utal. Ezek a feltételek olyan érdekeket is tartalmazhatnak, amelyek emberi közösségekhez tartoznak.”⁷ Douglas Sanders (a vancouveri egyetem jogászprofesszora) főleg a kanadai tapasztalatból indult ki. (A kérdés itt az volt: vajon a nyelvi-kulturális túlélés kérdése – a kanadai franciák és bennszülött őslakosok esetében – milyen fajta kollektív jogokat instituál, s mi ezeknek a tartalma. Québec hajsza hűján kivált Kanadából.) Szerinte a csoportjogok egyszerű summája az egyéni jogoknak, amelyek a képviselőben mutatkoznak meg. A kollektív jogok kérdése bonyolultabb, ugyanis elsősorban a közösség definíciójára van szükségünk. „Kollektívumoknak azokat a közösségeket nevezhetjük, amelyeknek a céljai transzcendálják a tagjait érő diszkrimináció megszűnését, mert tagjait nemcsak a külső diszkrimináció, hanem egy belső kohézió is egyesíti.”⁸ A kisebbségi kultúrák fennmaradása instituálja a kollektív jogokat, de csak ha egy adott kormányzat politikailag is megfogalmazza ezt a jogi-politikai kérdést, egyébként a „nem hivatalos” állampolitika az asszimiláció.

Az Európában alakuló multikulturális problémarendszerben a kulturális politika gyakran áll az etnikumközi konfliktusok központjában. A művelődésnek, nevelésnek allokatív és szocializáló funkciói vannak, amelyek az etnikai csoportok státusát és beállítását döntő módon meghatározzák. Theodor Hanf figyelmeztet arra is, hogy a kulturális kiváltságokat az emberek ugyanolyan elkeseredetten védik, mint ahogyan a kulturális diszkrimináció ellen harcolnak. Álláspontja szerint az iskolai és egyetemi teljesítmények az emberek túlnyomó többségének esetében inkább saját mint idegen nyelven érhetők el. Továbbra is figyelemmel kell lennünk arra is, hogy a nyelvi kérdés erőteljes érzelmi töltéssel is bír. „A nyelv sok társadalomban – és az erdélyi

⁷ J. Herman Burgers: i. m. 46.

⁸ Douglas Sanders: *Collective Rights*. Human Rights Quarterly, 13(1991) 368.

magyar kétségkívül ilyen – a kulturális önazonosság szubsztrátuma, ahogy a másikkban a vallás az. A saját nyelv használatának és a saját vallás iskolarendszeren belüli, zavartalan és magától értetődő gyakorlatának lehetőségét sok nyelvi és vallási közösségben igen nagyra értékelik. Ezzel szemben, ha egy nyelvet vagy egy vallást egy oktatási rendszeren belül kevésbé tisztelnék, az illetőkben mélységes ellenérzést vált ki. A nyelvileg, illetve vallásilag önálló csoportokban autonóm kulturális intézményeknek kétségtelenül könnyebb egy jelképes depriváció érzését csökkenteni, mint egy bizonyos csoport által uralt rendszerekben.”⁹

Vannak persze ezzel homlokegyenest ellenkező vélemények is. A Heidegger-tanítvány nagy német historikus és filozófus Ernst Nolte egyenesen a következőket írta: „A nemzeti egység alapjául szolgáló homogenitásról lemondani egy multikulturális társadalom építése érdekében azt jelenti, hogy lehetséges, hatalmas konfliktusok tűzfészkeket hozzuk létre. Aki ezt akarja, az egyszerűen bolond.”¹⁰ Vélekedését azonban egyszerűen meghaladta az idő: ma a legnagyobb európai nemzetállamok is szembe kell hogy nézzenek a multikulturális kihívással.

Ez persze újra napirendre tűzi a kulturális jogok kérdését. Napirenden tartja Romániában is a magyar nyelvű állami egyetem megoldatlanságának a kérdését – mint egy példáját a történelmileg vett demokratikus deficitnek. Elemzésünk megmutatta, hogy még ha sikerül is az államközi megegyezésekben, oktatási törvényben, kulturális jogszabályokban érvényesíteni a jogigényt, az uralkodó elit nem képviselhet egy olyan opciót, amely a többségi mentalitással áll szemben, és amelynek megfelelően a többségi akarat elsődleges a kisebbséggel szemben. A mentalitás, amelyet még ma is fenntart a történelem-tankönyvek dramaturgiája, erősebbnek bizonyul a multikulturális opciónál, az európai demokratikus identitásnál.

Következtetésünk előtt azonban tekintsük át, hogy a kifejezés pozitív értelmében mi tartozik a kisebbségek kollektív jogaihoz. Ezek a következők: a kisebbségek joga a létezéshez; a kisebbségek joga, hogy elismerjék őket; a kisebbségeknek az önazonossághoz való joga; a kisebbségek nyelvének elismerése; a kisebbségek nyelvén való feliratozás joga; oktatási intézmények létesítéséhez való jog; közszolgálati tömegtájékoztatásban való részvétel joga; saját tömegtájékoztatási eszközökhöz való jog; az állami és a helyi közigazgatásági hatóságokban való politikai képviselet joga. (Az Európa Tanács Nemzeti Kisebbségi Szakbizottságának – DHMIN listája.) Itt már egy elég koherens történetiségben dinamikus összefüggésrendszer bontakozik ki, amelynek

---

⁹ Theodor Hanf: *Staat und Nation in multiethnischen Gesellschaften*. Passagen Verlag, Wien, 1991, 147.

64 ¹⁰ Ernst Nolte: *È colpa del senso di colpa*. L'Espresso, 13. sett. 1992, 13.

van egy bizonyos struktúrája, az egyszerű létjegtől a társadalom politikai struktúráiban való részvétel jogának a szabályozásáig. Meg kell jegyeznünk, hogy a legteljesebb a FUEV szakértőcsoportja által 1994-ben kidolgozott, kisebbségi-közösségi jogokat kodifikáló tervezet, címe: a *Népcsoportvédelem Európában, Az európai emberjogi konvenció kiegészítő protokolljának tervezete*. (Ma már nem hallani róla.)

Mind politikai, mind jogi szempontból a legalaposabb szakértői listázása a kisebbségi jogoknak mind kollektív jogoknak az a liberális dokumentum¹¹, amelyet 2000-ben hoztak végső formára. Kidolgozói: Will Kymlicka, a jeles etnopolitikai teoretikus, a kanadai Queen's Egyetem tanára, Jeff Spinner, az amerikai University of Nebraska politikatudományi tanszékének tanára, Lord Russell Johnston, az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének az elnöke, Benjamin Rhodd, Dél-Dakota Állam sziú indiánjainak képviselője, Abraham Viljoen, a dél-afrikai afrikaans kisebbség képviselője, Gerhart Raichle, a Naumann Alapítvány Liberális Intézetének a vezetője, Errol Mendes, az Ottawai Egyetem professzora, Henrik Lax, a Svéd Néppárt képviselője a finnországi parlamentben, valamint Sándor Eleonóra, a szlovák parlament kisebbségjogi szakértője. A politikai idő malmai is örölnék: éppen a *liberálisok* dolgozták ki a *kollektív* jogokra vonatkozó legjelesebb *chartát!*

Igen figyelemreméltóak a preambulumban található jogfilozófiai megfontolások. Ezek nem terjengősek, hanem sokkal inkább gyakorlatiak, és természetesen a szabadságból indulnak ki: „*A szabadság különbözőség.*”

„A kisebbségek jogai kiemelkedő fontosságúak az emberi szabadság valamennyi elkötelezettjének.” Figyelembe veendőek a harmadik évezrednek ama *valóságtényei*, amelyek a kisebbségi kérdést a nemzeti keretekben mutatják meg, de amely keretek messzemenő absztrakciót jelentenek a kisebbségek valóságához képest. Ezen változtatni kell. A közösséghez való tartozás, amely nyelvi és kulturális identitásokat jelent, a különbözőség szabadságának a jogelvét képviseli, amelyet a *szubszidiaritás* alapján kell képviselni és tartalmásítani. A kisebbségi kérdések nemzetközi jogi rendezése *együttműködést* igényel. Alapjában véve az egész kérdéskört szigorú törvényi keretbe kell illeszteni, az emberi jogok elve alapján.

A dokumentumnak két szépséghibája van, az egyik, hogy elvi szinten szögezi le: a kisebbségi-többségi kérdések diszkussziójában továbbra is a nemzeti keretekben működő politikai egyeztetés képviseli a megoldás útját. A másik pedig az, hogy a kormányok „megértésére” appellál. Lehetnek „jó”

---

¹¹ *A kisebbségek jogai. Nyilatkozat az etnokulturális és nemzeti kisebbségekre, valamint az őshonos lakosságokra vonatkozó liberális demokrata elvekről.* Magyar Kisebbség, VI. évf., 2000, 3. (21) szám. <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapid=168&cikk=...>

kormányok, de nem mindig vannak. *Megoldás* persze – és ezt a kisebbségek tudják a legjobban – soha nincs és nem is lehet: mindig problémakezelési folyamatokról lehet csak szó.

De miért ne lehetne lehetséges európai jogi-politikai keretekben rendezni a kérdést? Azért, mert ha nem a nemzeti keretek viszonyában lenne a felvetés, akkor az európai politikai entitásoknak egyfajta megkettőzése, duplicitása jönne létre, amely jogfilozófiai lehetetlenség. Ez a mechanizmus arra a problémára hasonlít, amelyet az alkotmányjogászok ismernek a leginkább, és amely a kisebbségeknek az alkotmányjogi egyenlőségi státusára vonatkozik. A nemzeti keretekben való gondolkodás – amellet, hogy a költségvetési utilitarizmus és egyszerűség üdvös kerete –, a kettős alanyiség problémáját is elkerüli. Egy alkotmány vagy nemzeti vagy republikánus. A harmadik lehetőséget Európa jogi elméi még nem találták ki.

Az európai jogalkotás legjelesebb témánkba való dokumentuma az Európa Tanács – Parlamenti Közgyűlése által elfogadott 1735. sz. (2006) *Ajánlása* (egyik kidolgozója Frunda György romániai magyar szenátor volt). Ez a nemzetről szóló tudományos-jogi dokumentum, amely abból indul ki, hogy nehéz, csaknem lehetetlen a nemzet fogalmának általános definícióját kialakítani, de van valamelyes evolúciós közeledés az államnemzet és a kultúr-nemzet fogalmai, illetve realitásai között. Témánk szempontjából azonban az a fontos, amit ez a dokumentum a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatban megállapít, illetve javasol: 9. „Ezek – a gyakran az államhatárok változása következtében létrejött – nemzeti kisebbségek vagy közösségek, amelyek államalkotó és társ-alapító tényezői annak a nemzetállamnak, amelynek tagjai, állampolgárként alanyai, jogokat élveznek nemzeti identitásuk megőrzése, kifejezése és ápolása érdekében, mint ahogyan azokat a Közgyűlés 1201. (1993) sz. és 1623. (2003) sz. Ajánlása, valamint a Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény és a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája rögzíti.”¹² Amilyen előremutató ez a ténymegállapítás (társ-alapító tényező), annyira nehéz alkotmányjogilag rögzíteni. Vagy annyira nem akarják ezt a tényt a burkolt vagy rejtett nemzetállami opciókat képviselő többségi politikusok rögzíteni. A kisebbségeknek nincsen jogi személyiségük, és ennél fogva nem is lehetnek jogalanyok, nem lehetnek részei szerződéseknek, illetve egyezményeknek. De kollektív védelemben kell hogy részesüljenek [...] és akár önálló jogalanyként, akár jogi személyiséggel rendelkező különböző entitásokat alkotva fel kell hogy lépjenek az adott nemzeti kisebbség identitásának és kulturális jogainak védelmében. (*Az identitás, ez az elég nehezen definiálható tudományos kifejezés így jogi körvonalat kap.*) Ezek a jogok nem lehetnek területi jogok, mégis a 14. paragrafus deklarálja a kö-

vetkezőket: „...újra meg kellene vizsgálni a 43. (1998) sz. Ajánlást a területi autonómiáról és a nemzeti kisebbségekről. A dokumentum szorgalmazza a nemzeti kisebbségek szabad identitásválasztását és kulturális hovatartozásának a meghatározását, függetlenül attól az állampolgársági nemzettől, amelyhez tartozik. A dokumentum pozitíve minősíti az anyaország és a kisebbségek együttműködését a kultúra területén, és egyenesen iránymutatónak tekinti az új jogi formulákat. Megjegyezzük, hogy ezek a leggyakrabban az ún. támogatáspolitikában alakulnak ki. Igen fontos, hogy az irat szerint a nemzeti kisebbségek európai biztonsági tényezők, védelmük elengedhetetlen a béke fenntartásához, a demokratikus stabilitás fenntartásának a tényezője. Ugyanakkor a pluralitást értéknek tekinti. Következésképpen a Közgyűlés javasolta, hogy a Miniszteri Bizottság: 16.1. hívja fel azokat a tagállamokat, amelyek ezt még nem tették meg, hogy írják alá és ratifikálják a Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményt, a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartáját, amelyek alapvető eszközök a nemzeti kisebbségek vagy közösségek identitásának fenntartására, illetve tegyenek erre irányuló lépéseket.” A témánk szempontjából legfontosabb ajánlást azonban alighanem a 16.2. paragrafus tartalmazza: a (Miniszteri Bizottság) „hívja fel a tagállamokat, hogy nemzeti jogalkotásukban mozdítsák elő a nemzeti kisebbségek kulturális jogainak az elismerését, többek között az Európa Tanács keretében működő Helyi és Regionális Hatóságok Kongresszusának területi autonómiáról és nemzeti kisebbségekről szóló 43. (1998) sz. Ajánlása, illetve a helyi jogról/speciális státusról szóló 70. (1999) sz. Ajánlása alapján”.

A jogalkotók természetesen tisztában vannak azzal, hogy a jogalkalmazás nemzeti keretekben milyen nehézségekbe ütközik, hogy a nemzetállami alapú nacionalizmus továbbra is a kolonizációs mentalitás fogságában tartja-tarthatja a többségi szemléletmódot. Ezért a Miniszteri Bizottság felé a következő felhívással fordul: 16.3. „hosszon megfelelő intézkedéseket annak biztosítására, hogy a tagállamok utasítsanak vissza minden olyan kísérletet, amely az állam etnikai tisztaságának elősegítésére vagy az állam területének, illetve igazgatásának etnikai alapon való megszervezésére irányul, kivéve azon megerősítő intézkedéseket, amelyek célja a nemzeti kisebbségek igazságos képviselete országuk közigazgatásában mind központi, mind helyi szinten.” Ezt az „intelmet” erősíti a 16.4. paragrafus: „ösztönözze a tagállamokat, hogy hozzák összhangba alkotmányaikat a jelenkori demokratikus európai standardokkal, amelyek elvárják az államoktól, hogy összes állampolgárukat, függetlenül azok etnikai-kulturális háttérétől, integrálják egy polgári és multikulturális közösségbe, és ne szervezzék és határozzák meg magukat kizárólag etnikai vagy kizárólag állampolgári államként”. A Közgyűlés a határokon átnyúló kulturális együttműködéshez is jogszabályi szintű szabályozást kért. Végül megállapította, hogy a Miniszteri Bizottság felé irányuló megkeresés

szükszavú volt. „A Közgyűlés (17.) ezért arra kéri a Miniszteri Bizottságot, hogy kérje fel Jean-Claude Juncker urat, hogy az Európa Tanács és az Európai Unió közötti kapcsolatokról szóló, készülő jelentésében, mélyebben foglalkozzon a nemzeti kisebbségek védelmére és jogaik elismerésére irányuló politikák összeegyeztetésének kérdésével.”

Nyilvánvaló, hogy az európai jogi szemlélet nemzeti integrációkra épül, a nemzeti kisebbségek beépítése ebbe a jogrendbe olyan fajta „előzést” jelentene, amelyre a történelmi lemaradás miatt és a politikai dimenziók abszolút túlsúlya miatt a jog nem képes. A politika eddigi megelőzése is szinte a csodával volt határos. Két dolog végiggondolására van szükség: 1. lehetséges-e az EU-alkotmány nélkül továbblépni ebben a kérdésben? 2. Lehetséges-e a kisebbségi politikák monitorizálására szolgáló intézmények nélkül a kisebbségpolitikák reális megváltozása-megváltoztatása, a valóban európai gondolkodásnak megfelelő eljárás, nem pedig a nemzeti keretekben történő látszatintézkedések? Az európai gondolat itt az kellene legyen, hogy a kisebbségek éppen úgy értéktelmentőek, mint a többségek... Én azonban, legalábbis rövid távon, euro-szkeptikus vagyok: az, hogy Romániában még egy kisebbségi törvényt sem sikerült elfogadtatni – mert az autonómiákban létrehozott kulturális tanácsok, mint a kulturális autonómiát képviselő javaslattevő szervek létrehozása, azaz ennek paragrafusba foglalása már lehetetlen –, nos, ez jelzi a bővös határt. Ugyanígy állunk a többször említett kolozsvári állami magyar egyetem létrehozására irányuló minden kísérlet meghiúsításával. Ezek román mentalitásbeli és nemzetpolitikai határok, amelyek mindig a magyarságban – ezt a kommunista hatalom is képviselte itt – a nemzetbiztonságot veszélyeztető tényezőt látnak.

A fentebbi elemzések fényében az a következtetésem, hogy a kisebbségi-közösségi jogok hagyományos emberjogi alapokból filozófiai-logikai világossággal *nem vezethetők le*. Azonban megszerkeszthetőek, egybeszerkeszthetőek és képviselhetőek. *A kisebbségi jogokat már a közeljövőben deklarálni kell, éppen úgy, ahogy az emberi jogokat a nagy elődök kinyilatkoztatták, s el kell fogadtatni a nemzetközi közösséggel. Ugyan miért ne lehetne megtenni? – az európai integráció – még mindig nyílt – jogalkotási folyamatai jelentik talán a legnagyobb esélyt.*